

Розділ V

ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ

УДК 069.01:371.622:371.65:378.6

Д.В. КЕПІН

Внесок Ю. А. Омельченка у розвиток музеології

У статті розглянуті праці українського вченого – кандидата історичних наук, професора Ю.А. Омельченка з музеології. Зазначено, що він є першим дослідником в Україні, який заклав підвалини цієї науки. Показана його роль у розвитку вітчизняної музейної педагогіки.

Ключові слова: музеологія, музейна педагогіка, музей.

Серед вітчизняних вчених – дослідників музеології одне з провідних місць належить кандидату історичних наук, професору Юрію Андрійовичу Омельченку. Його творчий доробок складає 200 праць – монографії, наукові статті, навчальні програми для вищих навчальних закладів, методичні розробки з музеєзнавства, краєзнавства, пам'яткознавства, слов'яно-руської археології. Праці, що стосуються досліджень різних аспектів музеології можна розподілити на наступні групи:

1. Роботи, які висвітлюють історію та теорію музейництва (музейної справи).
2. Праці, що розглядають історію та теоретичні засади музейної педагогіки.
3. Дослідження з теорії музеології.
4. Навчально-методичні програми для студентів та працівників музеїв.

Майбутній учений народився 16 червня 1937 р. у Києві. Закінчив у 1963 р. Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка (далі – КДУ). Відтоді упродовж майже 40 років його науково-педагогічна діяльність була так чи інакше пов'язана з кафедрою археології та музеєзнавства цього навчального закладу. Після навчання в університеті він водночас працював спершу учителем історії у фізико-математичній школі-інтернаті при КДУ та лаборантом на історично-

му факультеті (1963–1966); потім – науковим співробітником науково-методичного відділу Державного історичного музею УРСР (далі – ДІМ) та старшим науковим співробітником відділу музеєзнавства Міністерства культури УРСР (1967–1972). Саме тоді він ініціював створення у складі науково-методичного відділу ДІМ спеціального підрозділу, що здійснював обстеження, облік і паспортизацію пам'яток історії та культури, розробляв нормативні документи (пізніше – це відділ охорони пам'яток).

У 1972 р. Ю.А. Омельченко очолив один із відділів Києво-Печерського історико-культурного заповідника, а через 5 років – сектор шкільних і педагогічних музеїв Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР.

На другу половину 1960-х – початок 1970-х років припадають дослідження вченим маловідомих сторінок з історії музейництва України першої половини ХХ ст. Результатом проведеного пошуку стала підготовлена кандидатська дисертація «Історія музейного будівництва в Україні 1917–1932 рр. (на матеріалах музеїв історичного та краєзнавчого профілів)», яка успішно захищена ним у 1972 р. (науковий керівник – доктор історичних наук, проф. Г. Г. Мезенцева). Працюючи над рукописом дисертації, дослідник опрацював величезну кількість матеріалів, що зберігаються як у державних архівах України і Росії, так і в архівах музейних установ України. Значний масив документів було опрацьовано в архіві НДІ культури (сучасний Російський інститут культурології Російської Академії наук та Міністерства культури Російської Федерації, м. Москва). У дослідженні вперше комплексно розглянуто розвиток музейного будівництва зазначеного періоду, принципи і тенденції розвитку музейної політики, музейного законодавства, організації й управління музейною справою, діяльності музеїв. Показана роль Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва, старовини та природи при Народному комісаріаті освіти УРСР, музейного відділу Укрполітпросвіти, Всеукраїнського археологічного комітету Всеукраїнської Академії наук (далі – ВУАН) у створенні музейних закладів республіки. Вперше в українському музеєзнавстві розглянув діяльність багатьох музеєзнавців і пам'яткознавців, що замовчувалася. Серед них В.В. Дубровський (1897–1966) – інспектор і заступник голови (1930 р.) Українського комітету охорони пам'яток культури. Показав роль видатного мистецтвознавця та музеєзнавця, професора, академіка ВУАН Ф.І. Шміта (1877–1937), який безпідставно був репресований і розстріляний.

На жаль, до сьогодні у вигляді монографії дисертація Ю.А. Омельченка не видана – лише з окремими її положеннями можна ознайомитись у низці публікацій дослідника [1].

Відомий історик пам'яткознавства, доктор історичних наук, проф. Ю.Н. Жуков високо оцінив це дослідження, вважаючи Ю.А. Омельченка першим музеєзнав-

цем в колишньому СРСР, який розкрив історію музейного будівництва на теренах України в 1917–1920-х роках [2]. Історик-музеєзнавець С.Л. Чистотінова також укажує на те, що Ю.А. Омельченко першим із дослідників у той час розглянув музейну діяльність Ф.І. Шміта в Україні [3].

У 1970–1980-х роках учений приділяє увагу висвітленню історії музейної справи у роки Великої Вітчизняної війни, проблемам збереження пам'ятних місць, пов'язаних із подіями цієї війни, а також організації відповідних експозицій [4].

Окремого розгляду заслуговують праці дослідника у галузі музейної педагогіки. Розвиваючи погляди Ф.І. Шміта й іншого видатного мистецтвознавця та музеєзнавця А.В. Бакушинського (1883–1939), Ю.А. Омельченко обґрунтував доцільність виокремлення у структурі музеології музейної педагогіки. Вчений першим у науці докладно розглянув специфіку діяльності навчальних музеїв різного профілю на теренах колишнього СРСР і дав порівняльний аналіз таких музеїв, які функціонують у країнах Західної, Центральної та Східної Європи, а також у США. У відповідній монографії на основі архівних джерел і педагогічних часописів та газет, які були невідомими широкому загалу, дослідникові вдалося відтворити історію таких музеїв на теренах України. Джерела формування таких музеїв Ю.А. Омельченко вбачає у домусейних зібраннях, які використовувалися при професійній підготовці ремісників у галузі образотворчого мистецтва у стародавньому світі та доби за середньовіччя. Вчений висловив припущення, що історія Києво-Печерської лаврської іконописної майстерні якраз і свідчить про формування в XVII–XVIII ст. власного зібрання посібників і зразкових учнівських робіт, які є початковим етапом формування навчального музею. Також дослідник зазначив, що навчання в іконописних майстернях того часу збуджувало уяву в учнів до прекрасного, а це, у свою чергу, сприяло зацікавленню у них до вивчення збірок старожитностей і створення власних колекцій. Такі майстерні, на думку Ю.А. Омельченка, і є прообразом підготовки музейних кадрів.

Особливої уваги заслуговує проведений аналіз вченим специфіки діяльності учбових музеїв природничо-історичного спрямування.

Справжнім відкриттям стало встановлення дослідником існування Педагогічного музею при управлінні Київського учбового округу в м. Києві, який функціонував з 1901 до 1917 р. [5].

В іншій книзі Ю.А. Омельченко розглянув особливості діяльності шкільних музеїв у 1960–1970-х роках, показав роль В.О. Сухомлинського (1918–1970) в організації таких закладів, правові аспекти їхнього створення, а також методику науково-дослідної, науково-фондової, науково-просвітньої роботи й методичні поради щодо облікової документації всіх напрямів діяльності музеїв; виготовлення музейного обладнання, умов зберігання музейних предметів і науково-допоміжного матеріалу [6].

Важливе значення Ю.А. Омельченко приділяє естетичному вихованню дітей і молоді шляхом залучення їх у сферу музейництва. Першим етапом створення шкільного музею повинно стати формування музейної кімнати. Він висловив думку про необхідність запровадження у середніх навчальних закладах посади «педагог – керівник музею» [7].

У 1977 р. Ю.А. Омельченко при НДІ педагогіки УРСР створив експозицію «Розвиток народної освіти і педагогічної науки в УРСР» (1917–1977), пересувні виставки до 90-річчя А.С. Макаренка, 60-річчя В.О. Сухомлинського, VI з'їзду Педагогічного товариства УРСР та педагогічної виставки, присвяченої IV з'їзду вчителів УРСР (1977). Це стало основою створення ним у 1977 р. як самостійної установи Педагогічного музею України при НДІ педагогіки УРСР, перша експозиція якого була відкрита у 1986 р. [8].

Історія та теоретичні засади діяльності учбових музеїв знайшли відображення у підсумкових нарисах ученого в енциклопедичних виданнях [9].

Роботи Ю.А. Омельченка в царині музейної педагогіки дали поштовх до розвитку досліджень у цій галузі в Україні, які набувають свого подальшого розвитку з 1990-х років (Т.Ю. Белофастова, Л.А. Гайда, Н.І. Ганнусенко, О.В. Караманов, І.А. Карсим, І.Ф. Стельмах, І.А. Медведева, Л.Г. Самойленко й інші).

З 1990-х років учений поглиблює дослідження з теорії музеології. Спираючись на розробки чеського дослідника З. Странського, німецької дослідниці І. Ян, російського вченого А.М. Разгона та хорватського вченого Т. Шоли, Ю.А. Омельченко запропонував власну концепцію розвитку музейництва як специфічної системи історико-культурних цінностей, що складається з трьох підсистем (предмет музейного значення – музейний предмет; музей і домусейні форми нагромадження та використання предметів музейного значення; музейне будівництво). Витоки музейної діяльності на думку вченого сягають первісної доби й проявлялося в наступних формах: створення «скарбів» і організація святилищ. Проведений аналіз писемних джерел, насамперед літописів щодо збереження пам'яток за доби Київської Русі та Московської держави, дав підставу досліднику говорити про існування «музейної» функції у православних храмах [10].

У той час під музеєзнавством дослідник розумів наукову дисципліну, що вивчає процеси збереження соціальної інформації, пізнання та передачі знань через музейні предмети – пам'ятки історії та культури, природничонаукові колекції, музей як суспільний інститут, його соціальні функції, форми та методи їх реалізації, проблеми музейного будівництва у різних суспільно-економічних умовах. Тоді ж учений визначив такі об'єкти науки – музей та музейництво [11]. Особливу увагу тут Ю.А. Омельченко приділяє дослідженням у галузі музейно-джерелознавства. Напрямами музейництва є фондочий, експозиційний та

науково-просвітній. Музей і музейництво розглядається як педагогічна система. Основними соціальними функціями музею є: охорони, науково-документальна, дослідна, освітньо-виховна [12]. Загалом, погляди вченого 1990-х років на структуру музеології можна зобразити у вигляді схеми (див. Схему 1).

Схема 1. Структура музеєзнавства у розумінні Ю.А. Омельченка (1992 р.).

Останнім часом розуміння музеології у дослідника зазнало деяких змін. Музеологія – це наукова, історико-культурологічна дисципліна, об'єктом дослідження якої є музей. Ця наука є джерелом культурології [13]. Зміни у поглядах дослідника на структуру музеології можна зобразити також у вигляді схеми (див. Схему 2).

Схема 2. Структура музеєзнавства у розумінні Ю.А. Омельченка (2002 р.).

Усім, хто слухав лекції Юрія Андрійовича, він запам'ятується як чудовий педагог. Окрім спадкоємця КДУ – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, він викладав у Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Київському національному університеті культури і мистецтв, Київському славістичному університеті, Київському інституті соціальних зв'язків ім. Святої княгині Ольги та Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди. Також Ю.А. Омельченко керував виробничою практикою студентів на базі музеїв Києва, Ленінграду та Москви, а також проводив екскурсії музеями різного профілю. Він читав спецкурси з музеології: «Музеєзнавство», «Основи музеєзнавства», «Музеєзнавство та пам'яткоохоронна діяльність», «Етнографічне музеєзнавство», «Історичний досвід, сучасна теорія і практика музейної справи», «Музейна справа», «Зміст та методика науково-фондової роботи музеїв», «Система обліку та наукової обробки музейних фондів, її понятійний апарат», «Методика експозиційної роботи музеїв», «Організація виставкової діяльності», «Методика науково-просвітньої роботи музеїв», «Методика музейної роботи у школі», «Екскурсійна справа», «Музейне джерелознавство». Також викладав курси «Теорія та історія культури», «Краєзнавство», «Слов'яно-Руська археологія». З усіх цих дисциплін Ю.А. Омельченком підготував відповідні програми, деякі з них можна розглядати як невеликі посібники та конспекти лекцій [14].

Під його науковим керівництвом написано й захищено наступні дисертації: Н.І. Ганнусенко «Становлення та розвиток шкільних музеїв бойової слави в Українській СРСР (40–80-ті роки)» (НДІ педагогіки УРСР, 1990 р.), Л.Д. Федорова «Становлення і розвиток музеїв історії міст України (XIX–XX століття)» (Київський державний інститут культури), І.А. Карсим «Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Дослідження Ю.А. Омельченка в галузі музеології знайшли визнання не тільки в Україні, але і в інших державах Європи. Вчений першим у вітчизняній науці заклав підвалини теорії музеології та її структурних елементів¹.

Джерела та література

1. Омельченко Ю.А. История музейного строительства на Украине 1917–1932 гг. (на материалах музеев исторического и краеведческого профилей): Автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.571 / Киевский гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1972. – 27 с.; *Він же*. Музейне будівництво на Україні в 1921–1945 рр. // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1975. – № 3. – С. 122 – 128; *Він же*. Охорона пам'яток і музейне будівництво на Україні в перші роки Радянської влади // УІЖ. – 1972. – № 1. – С. 102–108.

¹ Автор даного дослідження висловлює глибоку вдячність завідувачеві Археологічним музеєм кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л.Г. Самойленко за надані фотографії.

2. Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры 1917–1920. – М.: Наука, 1989. – С. 14.
3. Чистотина С. Федор Иванович Шмит. – М.: «Дело», 1994. – Вып. I. – С. 24. – (Серия: «Забывтые страницы культуры»).
4. Омельченко Ю.А. До питання про німецько-фашистські плани пограбування культурних цінностей українського народу // Питання нової та новітньої історії. Вип. 12. – К.: Київський державний ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 1971. – С. 93 – 101; Омельченко Ю., Табачник Д. Найдорожчий скарб // Пам'ятники України. – 1983. – № 3 (57). – С. 29 – 30; Omelchenko Y.A. The Kiev Memorial Complex in the International Year of Peace // Museum. – 1987. – Vol. 39, N 1 (153). – P. 15–17.
5. Омельченко Ю.А. Киев – колыбель восточнославянского просвещения // Бюллетень Академии педагогических наук УССР. – 1982. – № 5. – С. 18–24; Він же. Розвиток учбових музеїв. – К.: НМК ВО, 1988. – 196 с.
6. Омельченко Ю.А. Шкільні музеї. – К.: Радянська шк., 1981. – 128 с.
7. Омельченко Ю.А. Комплектування і склад фондів музеїв освіти // Роль історико-культурної спадщини в комуністичному вихованні учнів. – К.: Радянська шк., 1983. – С. 110–123; Він же. Система використання культурної спадщини як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу у ВУЗі // Шляхи удосконалення художньо – естетичної освіти учнівської молоді в умовах відродження національної культури. Тези республіканської науково-практичної конференції (7–9 квітня 1992 р.). – К.: Київський державний педагогічний інститут ім. М.П. Драгоманова, 1992. – С. 28–31; Він же. Шляхи перебудови музейної справи у системі вищої школи // IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К.: Ін-т історії АН УРСР, 1989. – С. 417–419; Ганнусенко Н., Омельченко Ю. Зміст і форми роботи краєзнавчих музеїв навчальних закладів у сучасних умовах: Методичні рекомендації. – К.: НДІ педагогіки України, 1992. – 36 с..
8. [Омельченко Ю.А.]. Педагогическая выставка, посвященная Четвертому съезду учителей Украинской ССР // Четвертый съезд учителей Украинской ССР, 28–30 марта 1977 года. – С. 222–231; Він же. Педагогический музей УССР // Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А. В. Кудрицкого. – Изд. третье, доп. – К.: Гл. ред. УСЭ, 1986. – С. 471; Беца О.В., Кирпач А.І., Омельченко Ю.А. Організація і робота музеїв педагогічного профілю // Радянська школа. – 1980. – № 8. – С. 52 – 55.
9. Омельченко Ю.А. Учебные музеи // Российская музейная энциклопедия / Отв. ред. Янин. – М.: Прогресс; РИПОЛ классик, 2005. – С. 694–695; Ганнусенко Н.И., Омельченко Ю.А. Школьные музеи // Там само. – С. 752; Омельченко Ю.А. Музеї // Енциклопедія освіти. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 529; Він же. Музеї при навчальних закладах // Там само. – С. 529–530.
10. Омельченко Ю.А. Використання історичного досвіду музейної справи у процесі перебудови системи освіти // Залучення учнівської молоді до вивчення і збереження пам'яток історії та культури рідного краю. Науково-методичний збірник. – К.: НДІ педагогіки УРСР, 1990. – С. 5–14; Він же. Джерела вітчизняного музейництва // Культурологічні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 1. – К.: Вид. дім «KM Academia», 1996. – С. 147–162; Він же. Домузейні форми нагромадження та використання історико-культурних цінностей // Vita Antiqua. – 1999. – № 1. – С. 107–115; Він же. До питання про витоки вітчизняного музейництва // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наук. ст. Вип. 14. – К.: Київський державний ін-т культури і мистецтв, 1995. – С. 71–77; Він же. Духовність в контексті музейництва: історія, теорія та практика // Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Духовність як основа консолідації суспільства. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. – Т. 15. – С. 422–436; Він же. Музейництво як система на терені освіти, краєзнавства // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк: Ін-т історії України НАН України; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 1993. – С. 329; Він же. Перша підсистема музейництва (теоретичні засади, витоки, формування) // Культурологічні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 2. – К.: Вид. дім «KM Academia», 1999. – С. 288–311; Він же. Формування вітчизняної культурної спадщини // Vita Antiqua. – 2003. –

- № 5. – С. 219–230; *Омельченко Ю.А., Данилова Л.О.* Друга підсистема музейництва (історія, теорія, практика) // *Vita Antiqua*. – 1999. – № 2. – С. 251–257; *Omelchenko Y.A.* Kiev, berceau de la civilisation des Slaves orientaux // *Bulletin Commission de la R.S.Q, d'Ukraine pur L'UNESCO*. – N 1 /23/. – 1982. – P. 14–16.
11. *Омельченко Ю.А.* Музееведение // *Специальные исторические дисциплины*. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 208–216.
 12. *Омельченко Ю.А., Третяк О.І.* Концепція, принципи і методика роботи музеїв загальноосвітніх шкіл, СПТУ, вузів у світлі перебудови системи освіти // *Державний історичний музей УРСР*. – К.: ДІМ, 1990. – С. 13–17; *Омельченко Ю.А.* Музей як підсистема музейної справи // *Україна: людина. Суспільство, природа. Третя щорічна наукова конференція, присвячена 350-й річниці смерті Петра Могили. Тези доповідей. 23–24 січня 1997 р.* – К.: Національний ун-т «Києво-Могилянська академія», 1997. – С. 18–20; *Він же.* Предмет музейного значення на терені краєзнавства // *VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні. Традиції і сучасність» (Матеріали пленарного та секційних засідань)*. – Ч. II. – К.: Рідний край, 1995. – С. 406–407.
 13. *Омельченко Ю.А.* Музезнавство, музеологія // *Історична наука: Термінологічний і понятійний довідник : Навч. посіб.* – К.: Вища шк., 2002. – С. 254–255.
 14. *Ганнусенко Н., Омельченко Ю.* Учебный план і програма курсу «Методика музейної роботи у школі». – К.: Міністерство освіти УРСР, 1990. – 26 с.; *Методичні вказівки до вивчення спецкурсу «Система обліку та наукової обробки музейних фондів, її понятійний апарат» для студентів історичного факультету / Упор.: Ю.А. Омельченко, Н.І. Ганнусенко, І.А. Карсим.* – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1992. – 41 с.; *Програма спецкурсу «Історичний досвід, сучасна теорія і практика музейної справи» для студентів історичного факультету / Упор. Ю.А. Омельченко.* – К.: КДУ, 1990. – 30 с.

***Кепин Д.В.* Вклад Ю.А. Омельченко в розвиток музеології.**

В статье рассмотрены труды украинского ученого – кандидата исторических наук, профессора Ю.А. Омельченко по музеологии. Отмечено, что он является первым исследователем в Украине, заложившим основы этой науки. Показана его роль в развитии отечественной музейной педагогики.

Ключевые слова: музеология, музейная педагогика, музей.

***Kepin D.V.* Contribution by Yu.A. Omelchenko in the development of museology**

In this given article the scientific works of the Ukrainian scientist – candidate of History sciences, Professor Yu.A. Omelchenko on museology have been analyzed. Noted researcher, he is the first in the Ukraine, who laid the foundations of this science. Shows his role in the development of the Ukrainian museological pedagogy.

Key words: museology, museological pedagogy, museum.

Подано до друку: 27.08.2012 р.